Integrální počet

Petr Hasil

Přednáška z MB152

Obsah

Definice 1 (Primitivní funkce)

Nechť $f(x)$ a $F(x)$ jsou funkce definované na intervalu I. Funkce $F(x)$ je *primitivní* k funkci $f(x)$ na intervalu I, pokud

$$F'(x) = f(x) \qquad \text{pro všechna } x \in I. \tag{1}$$

Příklad 1

(a) $\frac{x^{n+1}}{n+1}$ je primitivní k funkci x^n na $\mathbb{R}$ pro $n \neq -1$.

(b) $\ln x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(0, \infty)$. Funkce $\ln(-x)$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(-\infty, 0)$. Dohromady zapsáno: Funkce $\ln|x|$ je primitivní k funkci $\frac{1}{x}$ na $(-\infty, 0)$ a na $(0, \infty)$.

(c) Funkce $\operatorname{arctg} x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{1+x^2}$ na $\mathbb{R}$.

(d) Funkce $\arcsin x$ je primitivní k funkci $\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}$ na $(-1, 1)$.

(e) Funkce C (konstantní funkce) je primitivní k funkci 0 na $\mathbb{R}$.

Věta 1 (O existenci primitivní funkce)

Je-li funkce $f(x)$ spojitá na intervalu I, potom k ní existuje na tomto intervalu funkce primitivní.

Věta 2

Jsou-li funkce F a G primitivní funkce k funkci f na intervalu I, pak existuje konstanta $c \in \mathbb{R}$ taková, že $G = F + c$.

Definice 2

Množina primitivních funkcí k funkci f se nazývá *neurčitý integrál funkce f* a značí se $\int f(x)\,\mathrm{d}x$.

Příklad 2

Uvažujme funkci

$$F(x) = \begin{cases} x^2 \sin \frac{1}{x}, & x \neq 0 \\ 0, & x = 0 \end{cases}.$$

Pro $x \neq 0$ je $F'(x) = 2x \sin \frac{1}{x} + x^2 \cos \frac{1}{x} \frac{-1}{x^2} = 2x \sin \frac{1}{x} - \cos \frac{1}{x}$,
pro $x = 0$ je
$F'(0) = \lim_{x \to 0} \frac{F(x) - F(0)}{x - 0} = \lim_{x \to 0} \frac{x^2 \sin \frac{1}{x}}{x} = \lim_{x \to 0} x \sin \frac{1}{x} = 0$,
tedy $F'(x) = \begin{cases} 2x \sin \frac{1}{x} - \cos \frac{1}{x}, & x \neq 0 \\ 0, & x = 0 \end{cases}.$
Pro funkci $f(x) := F'(x)$ je tedy $F(x)$ primitivní funkcí na celém $\mathbb{R}$.
Funkce $f(x)$ přitom není spojitá v $x = 0$, protože
$\lim_{x \to 0} f(x) = \lim_{x \to 0} 2x \sin \frac{1}{x} - \cos \frac{1}{x} = \underbrace{\lim_{x \to 0} 2x \sin \frac{1}{x}}_{=0} - \underbrace{\lim_{x \to 0} \cos \frac{1}{x}}_{\text{neexistuje}}$

neexistuje.
Tedy spojitost *není nutnou podmínkou* pro existenci primitivní funkce.

Věta 3 (Základní integrální vzorce)

Nechť $A, B, a, c, k, n \in \mathbb{R}$, $a > 0$, $n \neq -1$.

1. $\int k \, dx = kx + c,$
2. $\int x^n \, dx = \frac{x^{n+1}}{n+1} + c,$
3. $\int \frac{1}{x} \, dx = \ln |x| + c,$
4. $\int a^x \, dx = \frac{a^x}{\ln a} + c,$
5. $\int \mathrm{e}^x \, dx = \mathrm{e}^x + c,$
6. $\int \sin x \, dx = -\cos x + c,$
7. $\int \cos x \, dx = \sin x + c,$
8. $\int \frac{1}{\cos^2 x} \, dx = \operatorname{tg} x + c,$
9. $\int \frac{1}{\sin^2 x} \, dx = -\operatorname{cotg} x + c,$
10. $\int \frac{1}{\sqrt{A^2 - x^2}} \, dx = \arcsin \frac{x}{A} + c,$
11. $\int \frac{1}{\sqrt{x^2 \pm B}} \, dx = \ln |x + \sqrt{x^2 \pm B}| + c,$
12. $\int \frac{1}{A^2 + x^2} \, dx = \frac{1}{A} \operatorname{arctg} \frac{x}{A} + c,$
13. $\int \frac{1}{A^2 - x^2} \, dx = \frac{1}{2A} \ln \left| \frac{A+x}{A-x} \right| + c,$

kde x *náleží vždy do definičního oboru příslušné funkce.*

Příklad 3

Protože mají funkce $F(x) = \operatorname{arctg} x$ a $G(x) = -\operatorname{arccotg} x$ stejnou derivaci $f(x) = \frac{1}{1+x^2}$, musí se tyto funkce lišit o konstantu, tj.

$$\operatorname{arctg} x = -\operatorname{arccotg} x + C \qquad \forall x \in \mathbb{R}.$$

Konstantu C můžeme určit např. z hodnot těchto funkcí v bodě $x = 0$,

$$\operatorname{arctg} 0 = 0, \qquad \operatorname{arccotg} 0 = \frac{\pi}{2}, \qquad \Rightarrow \qquad C = \frac{\pi}{2},$$

neboli platí

$$\operatorname{arctg} x + \operatorname{arccotg} x = \frac{\pi}{2}, \qquad \forall x \in \mathbb{R}.$$

Také vidíme, že funkce $\operatorname{arctg} x$ a $-\operatorname{arccotg} x$ jsou obě primitivními funkcemi k funkci $\frac{1}{1+x^2}$. Z toho je patrné, že výsledky výpočtů mohou být zcela správné, přestože se na první pohled mohou lišit.

Věta 4

- $\int [f(x) + g(x)] \, \mathrm{d}x = \int f(x) \, \mathrm{d}x + \int g(x) \, \mathrm{d}x$,
- $\int [c \cdot f(x)] \, \mathrm{d}x = c \cdot \int f(x) \, \mathrm{d}x$, $c \in \mathbb{R}$.

Poznámka 1

Neexistují obecné vzorce pro integrál ze součinu dvou funkcí a jejich podílu.

Věta 5 (Metoda per partes)

Nechť funkce u, v mají derivaci na intervalu I. Jestliže existuje primitivní funkce k funkci (uv'), pak existuje i primitivní funkce k funkci $(u'v)$ a platí

$$\int uv' \, \mathrm{d}x = uv - \int u'v \, \mathrm{d}x.$$

Důkaz.

$(uv)' = u'v + uv'$ na intervalu I. Je-li F primitivní funkce k uv', tj. $F' = uv'$, pak pro funkci $G = uv - F$ platí

$$G' = (uv - F)' = u'v + uv' - F' = u'v + uv' - uv' = u'v,$$

tedy funkce G je primitivní funkcí k funkci $u'v$, přičemž $F = uv - G$ je vztah z věty. □

Poznámka 2

Jako funkci u, tedy tu, kterou při použití věty derivujeme, volíme zpravidla funkci, která se při derivování „více zlepší".

$$\int P(x)f(x)\mathrm{d}x,$$

kde $P(x)$ je polynom, řešíme pomocí metody per partes takto:

Je-li $f(x)$ jedna z funkcí $a^{kx}, \sin(kx), \cos(kx)$, pak volíme $u = P(x)$.

Je-li $f(x)$ jedna z funkcí $\log_a^n(kx), \arcsin(kx), \arccos(kx), \mathrm{arctg}(kx)$, $\mathrm{arccotg}(kx)$, pak volíme $u = f(x)$.

Metodu per partes lze použít opakovaně.

Příklad 4

$$\int x \sin x \mathrm{d}x = \left| \begin{matrix} u = x & u' = 1 \\ v' = \sin x & v = -\cos x \end{matrix} \right|$$
$$= x \cdot (-\cos x) - \int 1 \cdot (-\cos x) \mathrm{d}x = -x \cos x + \int \cos x \mathrm{d}x$$
$$= -x \cos x + \sin x + c.$$

Poznámka 3

Zkoušku provedeme zderivováním výsledku.

Příklad 5

$$\int 3x^2 \ln^2 x \mathrm{d}x = \left| \begin{matrix} u = \ln^2 x & u' = 2\ln x \cdot \frac{1}{x} \\ v' = 3x^2 & v = x^3 \end{matrix} \right|$$

$$= x^3 \ln^2 x - \int 2 \cdot \ln x \cdot \frac{1}{x} \cdot x^3 \mathrm{d}x$$

$$= x^3 \cdot \ln^2 x - 2 \int x^2 \ln x \mathrm{d}x = \left| \begin{matrix} u = \ln x & u' = \frac{1}{x} \\ v' = x^2 & v = \frac{x^3}{3} \end{matrix} \right|$$

$$= x^3 \cdot \ln^2 x - 2 \left[\ln x \cdot \frac{x^3}{3} - \int \frac{x^3}{3} \cdot \frac{1}{x} \mathrm{d}x \right]$$

$$= x^3 \cdot \ln^2 x - 2 \frac{x^3}{3} \ln x + \frac{2}{3} \int x^2 \mathrm{d}x$$

$$= x^3 \cdot \ln^2 x - \frac{2}{3} x^3 \ln x + \frac{2}{3} \cdot \frac{x^3}{3} + c$$

$$= x^3 \cdot \ln^2 x - \frac{2}{3} x^3 \ln x + \frac{2}{9} x^3 + c.$$

Příklad 6

$$\begin{aligned}\int x^2 \mathrm{e}^x \, \mathrm{d}x &= \left| \begin{array}{ll} u = x^2 & u' = 2x \\ v' = \mathrm{e}^x & v = \mathrm{e}^x \end{array} \right| = x^2 \mathrm{e}^x - 2 \int x \mathrm{e}^x \, \mathrm{d}x \\ &= \left| \begin{array}{ll} u = x & u' = 1 \\ v' = \mathrm{e}^x & v = \mathrm{e}^x \end{array} \right| = x^2 \mathrm{e}^x - 2 \left(x \mathrm{e}^x - \int \mathrm{e}^x \, \mathrm{d}x \right) \\ &= x^2 \mathrm{e}^x - 2x \mathrm{e}^x + 2 \mathrm{e}^x + c = \mathrm{e}^x (x^2 - 2x + 2) + c\end{aligned}$$

Příklad 7

$$\int \ln x \, \mathrm{d}x = \left| \begin{array}{cc} u = \ln x & u' = \frac{1}{x} \\ v' = 1 & v = x \end{array} \right| = x \ln x - \int 1 \, \mathrm{d}x$$
$$= x \ln x - x + c$$

Poznámka 4

Metodu per partes je možné použít i na součin trigonometrické funkce s funkcí exponenciální. V tomto případě se metoda provede dvakrát se stejnou volbou u, v *a hledaný integrál se vyjádří přímo z obdržené rovnosti.*

Příklad 8

$$
\begin{aligned}
\int e^x \sin x \, dx &= \left| \begin{matrix} u = \sin x & u' = \cos x \\ v' = e^x & v = e^x \end{matrix} \right| = e^x \sin x - \int e^x \cos x \, dx \\
&= \left| \begin{matrix} u = \cos x & u' = -\sin x \\ v' = e^x & v = e^x \end{matrix} \right| = e^x \sin x - e^x \cos x + \int e^x(-\sin x) \, dx \\
&= e^x(\sin x - \cos x) - \int e^x \sin x \, dx
\end{aligned}
$$

Tedy pro $I := \int e^x \sin x \, dx$ máme $I = e^x(\sin x - \cos x) - I$. Odtud $2I = e^x(\sin x - \cos x)$, tj.

$$
\int e^x \sin x \, dx = \frac{e^x}{2}(\sin x - \cos x) + c.
$$

Volba u, v je zde libovolná, pouze se musí zopakovat stejně.

Věta 6 (Substituční metoda)

Nechť $I, J \subseteq \mathbb{R}$ jsou intervaly, $\varphi : I \to J$, $f : J \to \mathbb{R}$ a φ má na I derivaci. Je-li funkce F primitivní k funkci f na J (tj. $F'(x) = f(x)$ na J), pak funkce $F(\varphi(x))$ je primitivní na I k funkci $f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x)$.

Naopak má-li funkce φ na I derivaci různou od nuly a G je primitivní funkce na I k funkci $f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x)$ (tj. $G'(x) = f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x)$), pak funkce $G(\varphi^{-1}(x))$ je primitivní k funkci f na intervalu J.

Platí tedy vzorce:

$$\int f(\varphi(x))\varphi'(x)\,\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{c} t = \varphi(x) \\ \mathrm{d}t = \varphi'(x)\,\mathrm{d}x \end{array} \right| = \int f(t)\,\mathrm{d}t,$$

$$\int f(x)\,\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{c} x = \varphi(t) \\ \mathrm{d}x = \varphi'(t)\,\mathrm{d}t \end{array} \right| = \int f(\varphi(t))\varphi'(t)\,\mathrm{d}t.$$

Důkaz.

Věta vyplývá ze vzorce pro derivaci složené funkce.

Např. v první části je F primitivní funkce k f, tj.

$$F'(x) = f(x) \Rightarrow [F(\varphi(x))]' = F'(\varphi(x))\varphi'(x) = f(\varphi(x))\varphi'(x).$$

Tedy

$$\underbrace{\int [F(\varphi(x))]' \, \mathrm{d}x}_{=F\left(\varphi(x)\right)} = \int f\left(\varphi(x)\right) \cdot \varphi'(x) \, \mathrm{d}x.$$

□

Důsledek

$$\int \frac{f'(x)}{f(x)} \, \mathrm{d}x = \ln \left| f(x) \right| + C$$

Příklad 9

$$\int x\,\mathrm{e}^{x^2}\mathrm{d}x = \left|\begin{array}{c} x^2 = t \\ 2x\ \mathrm{d}x = \ \mathrm{d}t \\ x\ \mathrm{d}x = \frac{1}{2}\ \mathrm{d}t \end{array}\right| = \int \mathrm{e}^t\,\tfrac{1}{2}\ \mathrm{d}t = \tfrac{1}{2}\int \mathrm{e}^t\ \mathrm{d}t = \tfrac{1}{2}\,\mathrm{e}^t + c = \tfrac{1}{2}\,\mathrm{e}^{x^2} + c$$

Příklad 10

$$\int \tfrac{x}{1+x^4}\ \mathrm{d}x = \left|\begin{array}{c} x^2 = t \\ 2x\ \mathrm{d}x = \ \mathrm{d}t \\ x\ \mathrm{d}x = \frac{1}{2}\ \mathrm{d}t \end{array}\right| = \tfrac{1}{2}\int \tfrac{\mathrm{d}t}{1+t^2} = \tfrac{1}{2}\operatorname{arctg} t + c = \tfrac{1}{2}\operatorname{arctg} x^2 + c$$

Příklad 11

Určete primitivní funkci k funkci $\sqrt{a^2-x^2}$ pro $x \in [-a,a]$.

$$\int \sqrt{a^2-x^2}\,\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{c} x = a\sin t \\ \mathrm{d}x = a\cos t\,\mathrm{d}t \end{array} \right| = \int \sqrt{a^2-a^2\sin^2 t}\,a\cos t\,\mathrm{d}t$$

$$= a^2\int \sqrt{1-\sin^2 t}\cos t\,\mathrm{d}t = a^2\int \cos^2 t\,\mathrm{d}t = a^2\int \frac{1+\cos 2t}{2}\,\mathrm{d}t$$

$$= \frac{a^2}{2}\int 1\,\mathrm{d}t + \frac{a^2}{2}\int \cos 2t\,\mathrm{d}t = \frac{a^2}{2}t + \frac{a^2}{2}\frac{\sin 2t}{2} + c$$

$$= \frac{a^2}{2}(t+\sin t\cos t) + c = \frac{a^2}{2}\left(t \pm \sin t\sqrt{1-\sin^2 t}\right) + c$$

$$= \frac{a^2}{2}\left(\arcsin\frac{x}{a} + \frac{x}{a}\sqrt{1-\frac{x^2}{a^2}}\right) + c$$

Poznámka 5

Víme, že platí

$$\arcsin(\sin t) = \begin{cases} t, & t \in \left[-\frac{\pi}{2} + 2k\pi, \frac{\pi}{2} + 2k\pi\right], k \in \mathbb{Z}, \\ -t, & t \in \left[\frac{\pi}{2} + 2k\pi, \frac{3\pi}{2} + 2k\pi\right], k \in \mathbb{Z}. \end{cases}$$

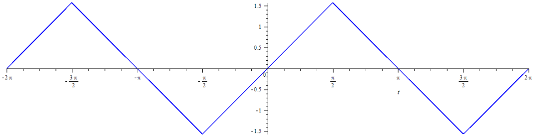

Tedy pro $\frac{x}{a} = \sin t$ *máme* $\arcsin \frac{x}{a} = \pm t$*, tj.* $t = \pm \arcsin \frac{x}{a}$*, přičemž znaménko se shoduje se znaménkem funkce kosinus. Celkově jsme proto mohli ve výpočtu postupovat jako pro* $t \in [-\pi/2, \pi/2]$*, protože minusy se vždy sejdou dva a všechny konstanty lze shrnout na závěr do* c*.*
(Ve skutečnosti je samozřejmě $t \in \mathbb{R}$*.)*

Poznámka 6

Někdy nelze daný integrál spočítat (tj. vyjádřit pomocí elementárních funkcí), např.

$$\int \frac{\sin x}{x}\,\mathrm{d}x,\quad \int \frac{\cos x}{x}\,\mathrm{d}x,\quad \int \frac{x}{\ln x}\,\mathrm{d}x,$$
$$\int \sin(x^2)\,\mathrm{d}x,\quad \int \cos(x^2)\,\mathrm{d}x,\quad \int \frac{\mathrm{e}^x}{x}\,\mathrm{d}x,\quad \int \mathrm{e}^{x^2}\,\mathrm{d}x.$$

Z věty o existenci primitivní funkce (Věta 1) ale víme, že k uvedeným funkcím existuje primitivní funkce, protože tyto funkce jsou spojité. Tyto primitivní funkce se pak nazývají vyšší funkce (jsou nevyjádřitelné pomocí elementárních funkcí).

Pozn.: Pozor ale na

$$\int \frac{\ln x}{x}\,\mathrm{d}x = \frac{1}{2}\ln^2 x + C \qquad \textit{(není to vyšší funkce).}$$

Definice 3

Nechť P, Q jsou polynomy takové, že Q je nenulový (tj. $Q(x) \not\equiv 0$) a P, Q nemají společné kořeny, pak funkce $R(x) = \frac{P(x)}{Q(x)}$ se nazývá *racionální lomená funkce*. Je-li navíc st $P <$ st Q nazývá se *ryze racionálně lomená funkce*.

Věta 7

Každou neryze lomenou funkci je možné (pomocí dělení polynomů) vyjádřit jako součet polynomu a ryze lomené racionální funkce.

Věta 8

Nechť P, Q *jsou polynomy s reálnými koeficienty* ($P, Q \in \mathbb{R}[x]$), $\operatorname{st} P = n, \operatorname{st} Q = m$, $\alpha \in \mathbb{R}$ *je* k*-násobný kořen polynomu* Q, *tj.* $Q(x) = (x-\alpha)^k Q_1(x)$, *kde* $Q_1(\alpha) \neq 0$. *Pak existují čísla* $A_1, \dots, A_k \in \mathbb{R}$ *taková, že*

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = \frac{A_1}{(x-\alpha)^k} + \frac{A_2}{(x-\alpha)^{k-1}} + \cdots + \frac{A_k}{(x-\alpha)} + \frac{P_1(x)}{Q_1(x)}, \tag{2}$$

kde P_1 *je jistý polynom stupně* $n-k$. *Zejména má-li* Q *pouze reálné kořeny* $\alpha_1, \dots, \alpha_m$ *násobnosti* $k_1, \dots, k_m$, *pak existují čísla* $A_1^1, \dots, A_{k_1}^1, \dots, A_1^m, \dots, A_{k_m}^m \in \mathbb{R}$ *taková, že*

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = \frac{A_1^1}{(x-\alpha_1)^{k_1}} + \cdots + \frac{A_{k_1}^1}{(x-\alpha_1)} + \frac{A_1^2}{(x-\alpha_2)^{k_2}} + \cdots + \frac{A_{k_2}^2}{(x-\alpha_2)} + \cdots + \frac{A_1^m}{(x-\alpha_m)^{k_m}} + \cdots + \frac{A_{k_m}^m}{(x-\alpha_m)}. \tag{3}$$

Věta 9

Nechť $P, Q \in \mathbb{R}[x]$, $\operatorname{st} P < \operatorname{st} Q$ *a* Q *má dvojici komplexních kořenů* $\beta \pm i\gamma$, *každý z nich násobnosti* $\ell \geq 1$. *Pak existují reálná čísla* $B_1, C_1, \dots, B_\ell, C_\ell$ *taková, že platí*

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = \frac{P(x)}{\left[(x-\beta)^2+\gamma^2\right]^\ell Q_1(x)}$$
$$= \frac{B_1 x + C_1}{\left[(x-\beta)^2+\gamma^2\right]^\ell} + \dots + \frac{B_\ell x + C_\ell}{\left[(x-\beta)^2+\gamma^2\right]} + \frac{P_1(x)}{Q_1(x)},$$

kde $Q_1(x)$ *má stupeň* $(\operatorname{st} Q - 2\ell)$ *a* $P_1(x)$ *je jistý polynom.*

Shrnutí – Rozklad racionální lomené funkce na součet parciálních zlomků

$\operatorname{st} P < \operatorname{st} Q,\ \operatorname{st} Q = k_1 + \cdots + k_m + 2(\ell_1 + \cdots + \ell_p)$

$$\frac{P(x)}{Q(x)} = \frac{P(x)}{(x-\alpha_1)^{k_1}\cdots(x-\alpha_m)^{k_m}\cdot\left[(x-\beta_1)^2+\gamma_1^2\right]^{\ell_1}\cdots\left[(x-\beta_p)^2+\gamma_p^2\right]^{\ell_p}}$$

$$= \frac{A_1^{[1]}}{(x-\alpha_1)^{k_1}} + \cdots + \frac{A_{k_1}^{[1]}}{(x-\alpha_1)} + \cdots + \frac{A_1^{[m]}}{(x-\alpha_m)^{k_m}} + \cdots + \frac{A_{k_m}^{[m]}}{(x-\alpha_m)}$$

$$+ \frac{B_1^{[1]}x + C_1^{[1]}}{\left[(x-\beta_1)^2+\gamma_1^2\right]^{\ell_1}} + \cdots + \frac{B_{\ell_1}^{[1]}x + C_{\ell_1}^{[1]}}{\left[(x-\beta_1)^2+\gamma_1^2\right]} + \cdots$$

$$+ \frac{B_1^{[p]}x + C_1^{[p]}}{\left[(x-\beta_p)^2+\gamma_p^2\right]^{\ell_p}} + \cdots + \frac{B_{\ell_p}^{[p]}x + C_{\ell_p}^{[p]}}{\left[(x-\beta_p)^2+\gamma_p^2\right]}$$

Poznámka 7

Neznáme koeficienty u parciálních zlomků hledáme buď převodem nazpět na společného jmenovatele a porovnáním koeficientů u jednotlivých mocnin (což vede na systém lineárních rovnic), nebo jednodušeji dosadíme za proměnnou x hodnoty kořenů polynomu $Q(x)$.

Příklad 12

Rozložte funkci

$$\frac{x+1}{x^5+3x^3+2x}$$

na parciální zlomky.

$$\frac{x+1}{x^5+3x^3+2x} = \frac{x+1}{x(x^4+3x^2+2)} = \frac{x+1}{x(x^2+2)(x^2+1)} = \frac{1}{2x} - \frac{x-1}{x^2+1} + \frac{x-2}{2x^2+4}$$

Poznámka 8

Již víme, že každou racionální lomenou funkci, která není ryze lomená, lze pomocí dělení polynomů převést na součet polynomu a ryze lomené racionální funkce, kterou je možné rozložit na parciální zlomky.

Budeme se tedy zajímat pouze o integrály z parciálních zlomků

Zaměříme se na 5 typů integrálů:

1. $\int \frac{A}{x-\alpha} \mathrm{d}x$,
2. $\int \frac{A}{(x-\alpha)^n} \mathrm{d}x$,
3. $\int \frac{A}{x^2+px+q} \mathrm{d}x$,
4. $\int \frac{Ax+B}{x^2+px+q} \mathrm{d}x$,
5. $\int \frac{Ax+B}{(x^2+px+q)^n} \mathrm{d}x$,

kde A, B, α, p, q jsou reálná čísla, $p^2 - 4q < 0$ a $n \in \mathbb{N} \setminus \{1\}$.

Typ 1 a 2 řešíme substitucí $t = x - \alpha$.

$$\int \frac{A}{(x-\alpha)^n}\,\mathrm{d}x = \left|\begin{array}{c} x-\alpha = t \\ \mathrm{d}x = \mathrm{d}t \end{array}\right| = A\int \frac{1}{t^n}\,\mathrm{d}t$$

$$= \begin{cases} A\ln|t| + c = A\ln|x-\alpha| + c & (n=1) \\ A\frac{t^{1-n}}{1-n} + c = \frac{A}{(1-n)t^{n-1}} + c = \frac{A}{(1-n)(x-\alpha)^{n-1}} + c & (n\neq 1) \end{cases}$$

Příklad 13 (Typ 1)

$$\int \frac{3}{2x-8}\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{c} t = 2x-8 \\ \mathrm{d}t = 2\mathrm{d}x \\ \mathrm{d}x = \frac{1}{2}\mathrm{d}t \end{array} \right| = \int \frac{3}{t}\cdot\frac{1}{2}\mathrm{d}t = \frac{3}{2}\int \frac{1}{t}\mathrm{d}t$$

$$= \frac{3}{2}\ln|t| + c = \frac{3}{2}\ln|2x-8| + c.$$

Příklad 14 (Typ 2)

$$\int \frac{3}{(2x-8)^3}\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{c} t = 2x-8 \\ \mathrm{d}t = 2\mathrm{d}x \\ \mathrm{d}x = \frac{1}{2}\mathrm{d}t \end{array} \right| = \int \frac{3}{t^3}\frac{1}{2}\mathrm{d}t = \frac{3}{2}\int \frac{1}{t^3}\mathrm{d}t$$

$$= \frac{3}{2}\int t^{-3}\mathrm{d}t = \frac{3}{2}\frac{t^{-2}}{-2} + c$$

$$= \frac{3}{-4}\frac{1}{t^2} + c = \frac{-3}{4(2x-8)^2} + c.$$

Typ 3 řešíme doplněním jmenovatele na čtverec a použitím vzorce pro $\int \frac{1}{A^2+x^2}\mathrm{d}x$.

Příklad 15 (Typ 3)

$$\int \frac{3}{2x^2-4x+10}\mathrm{d}x = \frac{3}{2}\int \frac{1}{x^2-2x+5}\mathrm{d}x = \frac{3}{2}\int \frac{1}{(x-1)^2+4}\mathrm{d}x$$

$$= \left| \begin{array}{c} t = x-1 \\ \mathrm{d}x = \mathrm{d}t \end{array} \right| = \frac{3}{2}\int \frac{1}{t^2+2^2}\mathrm{d}t$$

$$= \frac{3}{2}\cdot\frac{1}{2}\cdot \operatorname{arctg}\frac{t}{2} + c = \frac{3}{4}\operatorname{arctg}\frac{x-1}{2} + c.$$

Typ 4 řešíme převedením na součet integrálu typu $\int \frac{f'(x)}{f(x)} \mathrm{d}x$ a integrálu typu 3. ($A \neq 0$, jinak by šlo o typ 3.)

Příklad 16 (Typ 4)

$$\int \frac{3x-6}{x^2+2x+3} \mathrm{d}x = 3 \int \frac{x-2}{x^2+2x+3} \mathrm{d}x = 3 \cdot \frac{1}{2} \int \frac{2x-4}{x^2+2x+3} \mathrm{d}x$$

$$= \frac{3}{2} \int \frac{2x+2-2-4}{x^2+2x+3} \mathrm{d}x$$

$$= \frac{3}{2} \int \frac{2x+2}{x^2+2x+3} + \frac{-6}{x^2+2x+3} \mathrm{d}x$$

$$I_1 = \int \frac{2x+2}{x^2+2x+3} \mathrm{d}x = \ln|x^2+2x+3| + c_1$$

$$I_2 = -6\int \frac{1}{x^2+2x+3}\mathrm{d}x = -6\int \frac{1}{(x+1)^2+2}\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{c} t = x+1 \\ \mathrm{d}t = \mathrm{d}x \end{array} \right|$$

$$= -6\int \frac{1}{t^2+2}\mathrm{d}t = -6\int \frac{1}{t^2+(\sqrt{2})^2}\mathrm{d}t = \frac{-6}{\sqrt{2}}\operatorname{arctg}\frac{t}{\sqrt{2}} + c_2$$

$$= -3\sqrt{2}\operatorname{arctg}\frac{\sqrt{2}(x+1)}{2} + c_2$$

Celkem

$$\int \frac{3x-6}{x^2+2x+3}\mathrm{d}x = \frac{3}{2}\left(\ln|x^2+2x+3| - 3\sqrt{2}\operatorname{arctg}\frac{\sqrt{2}(x+1)}{2}\right) + c$$

Příklad 17

$$
\begin{aligned}
\int \frac{\mathrm{d}x}{x^3+1} &= \frac{1}{3}\int \frac{\mathrm{d}x}{x+1} - \frac{1}{3}\int \frac{x-2}{x^2-x+1}\,\mathrm{d}x \\
&= \frac{1}{3}\ln|x+1| - \frac{1}{3\cdot 2}\int \frac{2x-1}{x^2-x+1}\,\mathrm{d}x + \frac{3}{3\cdot 2}\int \frac{1}{x^2-x+1}\,\mathrm{d}x \\
&= \frac{1}{3}\ln|x+1| - \frac{1}{6}\ln\left|x^2-x+1\right| + \frac{1}{2}\int \frac{1}{\left(x-\frac{1}{2}\right)^2+\frac{3}{4}}\,\mathrm{d}x \\
&= \left|\begin{matrix} x-\frac{1}{2}=t \\ \mathrm{d}x=\mathrm{d}t \end{matrix}\right| = \frac{1}{3}\ln|x+1| - \frac{1}{6}\ln(x^2-x+1) + \frac{1}{2}\int \frac{1}{t^2+\frac{3}{4}}\,\mathrm{d}t \\
&= \frac{1}{3}\ln|x+1| - \frac{1}{6}\ln(x^2-x+1) + \frac{2}{2\sqrt{3}}\operatorname{arctg}\frac{2t}{\sqrt{3}} + c \\
&= \frac{1}{3}\ln|x+1| - \frac{1}{6}\ln(x^2-x+1) + \frac{\sqrt{3}}{3}\operatorname{arctg}\frac{2x-1}{\sqrt{3}} + c
\end{aligned}
$$

Typ 5 řešíme podobnou úpravou jako typ 4, tedy rozdělením na dvě části, kde první část lze vyřešit snadnou substitucí (čitatel je derivací trojčlene za jmenovatele) a na druhou část použijeme rekurentní vzorec (viz dále).

$$\int \frac{Ax+B}{(x^2+px+q)^n}\,\mathrm{d}x = \frac{A}{2}\int \frac{2x+p}{(x^2+px+q)^n} + \frac{\frac{2B}{A}-p}{(x^2+px+q)^n}\,\mathrm{d}x$$

$$= \left| \begin{array}{c} x^2+px+q=t \\ (2x+p)\,\mathrm{d}x = \mathrm{d}t \end{array} \right| = \frac{A}{2}\int \frac{1}{t^n}\,\mathrm{d}t + \frac{A}{2}\int \frac{C}{\left[\left(x+\frac{p}{2}\right)^2+q-\frac{p^2}{4}\right]^n}\,\mathrm{d}x$$

$$= \left| \begin{array}{c} x+\frac{p}{2}=z \\ \mathrm{d}x = \mathrm{d}z \end{array} \right| = \frac{A}{2}\int \frac{1}{t^n}\,\mathrm{d}t + \frac{A}{2}\int \frac{C}{(z^2+D^2)^n}\mathrm{d}z$$

$$= \frac{A}{2}\int \frac{1}{t^n}\,\mathrm{d}t + \frac{AC}{2D^{2n}}\int \frac{1}{\left[\left(\frac{z}{D}\right)^2+1\right]^n}\mathrm{d}z = \left| \begin{array}{c} \frac{z}{D}=s \\ \mathrm{d}z = D\mathrm{d}s \end{array} \right|$$

$$= \frac{A}{2}\int \frac{1}{t^n}\,\mathrm{d}t + \frac{AC}{2D^{2n-1}}\int \frac{1}{(s^2+1)^n}\mathrm{d}s = \frac{A}{2(1-n)t^{n-1}} + E\int \frac{1}{(s^2+1)^n}\mathrm{d}s$$

Nyní musíme vyřešit poslední integrál. Odvoďme rekurentní vzorec.

$$\underbrace{\int \frac{\mathrm{d}s}{(1+s^2)^n}}_{=:I_n} = \int \frac{1+s^2-s^2}{(1+s^2)^n}\mathrm{d}s = \underbrace{\int \frac{\mathrm{d}s}{(1+s^2)^{n-1}}}_{=:I_{n-1}} - \int \frac{s\cdot s}{(1+s^2)^n}\mathrm{d}s$$

$$= I_{n-1} + \frac{s}{2(n-1)(1+s^2)^{n-1}} - \frac{1}{2(n-1)} I_{n-1}$$

$$= \frac{s}{2(n-1)(1+s^2)^{n-1}} + \frac{2n-3}{2n-2}\, I_{n-1}$$

Tímto způsobem lze postupně snižovat exponent ve jmenovateli integrálu I_n až na 1, což vede na funkci $\operatorname{arctg} s$.

Použili jsme následující mezivýpočet.

$$
\begin{aligned}
\int \frac{s\cdot s}{(1+s^2)^n}\mathrm{d}s &= \left| \begin{array}{cc} u = s & u' = 1 \\ v' = \frac{s}{(1+s^2)^n} & v = (*) \end{array} \right| \\
&= \frac{s}{2(1-n)(1+s^2)^{n-1}} - \frac{1}{2}\int \frac{1}{(1-n)(1+s^2)^{n-1}}\,\mathrm{d}t \\
&= -\frac{s}{2(n-1)(1+s^2)^{n-1}} + \frac{1}{2(n-1)}\underbrace{\int \frac{1}{(1+s^2)^{n-1}}\,\mathrm{d}t}_{I_{n-1}}
\end{aligned}
$$

$$
(*) = \int \frac{s}{(1+s^2)^n}\mathrm{d}s = \frac{1}{2}\int \frac{2s}{(1+s^2)^n}\mathrm{d}s = \left| \begin{array}{c} 1+s^2 = w \\ 2s\mathrm{d}s = \mathrm{d}w \end{array} \right|
$$

$$
= \frac{1}{2}\int \frac{1}{w^n}\,\mathrm{d}w = \frac{1}{2(1-n)w^{n-1}}
$$

Příklad 18

$$\int \frac{1}{(1+x^2)^2}\,\mathrm{d}x = \int \frac{1+x^2-x^2}{(1+x^2)^2}\,\mathrm{d}x = \int \frac{1}{1+x^2}\,\mathrm{d}x - \int \frac{x^2}{(1+x^2)^2}\,\mathrm{d}x$$

$$= \operatorname{arctg} x - \int \frac{x\cdot x}{(1+x^2)^2}\,\mathrm{d}x = \left| \begin{array}{cc} u = x & u' = 1 \\ v' = \frac{2x}{2(1+x^2)^2} & v = \frac{-1}{2(1+x^2)} \end{array} \right|$$

$$= \operatorname{arctg} x - \left(-\frac{x}{2(1+x^2)} - \int \frac{-1}{2(1+x^2)}\,\mathrm{d}x \right)$$

$$= \operatorname{arctg} x + \frac{x}{2(1+x^2)} - \frac{1}{2}\operatorname{arctg} x + c = \frac{1}{2}\operatorname{arctg} x + \frac{x}{2(1+x^2)} + c$$

Vzorcem:

$$\int \frac{1}{(1+x^2)^2}\,\mathrm{d}x = \frac{x}{2(2-1)(1+x^2)^{2-1}} + \frac{2\cdot 2-3}{2\cdot 2-2}\int \frac{1}{(1+x^2)^1}\,\mathrm{d}x$$

Poznámka 9

Mnoho dalších typů integrálů vede přes vhodné substituce na integrály z racionálních lomených funkcí.

Budeme uvažované ohraničené funkce na ohraničeném intervalu. Porušení některé z těchto podmínek vede na tzv. nevlastní integrály.

Základní motivací je zjistit plochu mezi $f(x)$ a osou x (na intervalu $[a, b]$).

Příklad 19

(a) $f(x) = 2$ pro $x \in [-1, 1]$, $\boxed{P = 4}$.

(b) $f(x) = x$ pro $x \in [2, 4]$, $P = \frac{1}{2}\,4^2 - \frac{1}{2}\,2^2 = 8 - 2 = \boxed{6}$.

(c) $f(x) = x$ pro $x \in [a, b]$, $0 \leq a \leq b$, $\boxed{P = \frac{1}{2}\,b^2 - \frac{1}{2}\,a^2}$.

(d) $f(x) = \sqrt{1 - x^2}$ pro $x \in [-1, 1]$, $P = \frac{1}{2}\,\pi\,1^2 = \boxed{\dfrac{\pi}{2}}$.

(e) $f(x) = -2x + 1$ pro $x \in [1, 2]$, $P = \frac{1}{2} \cdot \frac{3}{2} \cdot 3 - \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} \cdot 1 = 2$.
Ale protože je plocha *pod osou x*, klademe $\boxed{P = -2}$.

(f) $f(x) = x^3$ pro $x \in [-1, 1]$, plocha je stejná nad i pod osou x, a proto klademe $\boxed{P = 0}$.

Tato „orientovaná plocha" se nazývá *určitý integrál* (též *Riemannův integrál*) z funkce $f(x)$ přes interval $[a, b]$ a značíme ji

$$P = \int_a^b f(x)\ \mathrm{d}x = \begin{array}{l}\text{orientovaná plocha mezi grafem}\\ \text{funkce } f(x) \text{ a osou } x\end{array}$$

Příklad 20

Tedy výpočty uvedené v Příkladu 19 můžeme alternativně zapsat jako

$$\text{(a)} \int_{-1}^{1} 2\ \mathrm{d}x = 4, \ldots \text{(f)} \int_{-1}^{1} x^3\ \mathrm{d}x = 0.$$

Skutečnou plochu mezi $f(x)$ a osou x odhadneme pomocí „vepsaných" a „opsaných" obdélníků, čímž dostaneme *dolní odhad* $s(D, f)$ pro skutečnou plochu a *horní odhad* $S(D, f)$ pro skutečnou plochu.

Definice 4 (Dělení intervalu)

Nechť $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$. *Dělením* intervalu $[a, b]$ je konečná množina bodů $D \subseteq [a, b]$ s vlastností $a, b \in D$. Tedy

$$D = \{x_0, x_1, \dots, x_n\}, \quad \text{kde} \quad x_0 = a, \quad x_n = b.$$

Body $x_0, x_1, \dots, x_n$ se nazývají *dělicí body* a interval $[x_{k-1}, x_k]$ se nazývá *dělicí (pod)interval*.

Délka největšího dělicího podintervalu je pak *norma dělení* D, tj. je to číslo

$$n(D) := \max_{k=1,\dots,n} \{x_k - x_{k-1}\}.$$

Množinu všech dělení intervalu $[a, b]$ označujeme jako $\mathbb{D}[a, b]$ či jenom jako $\mathbb{D}$.

Pro ohraničenou funkci $f(x)$ na $[a, b]$ a dělení D intervalu $[a, b]$ označme

$$m_k := \inf\left\{f(x),\ x \in [x_{k-1}, x_k]\right\},$$
$$M_k := \sup\left\{f(x),\ x \in [x_{k-1}, x_k]\right\},$$

$$s(D, f) := \sum_{k=1}^{n} m_k\,(x_k - x_{k-1}),$$ *dolní součet* funkce $f(x)$ při dělení D,

$$S(D, f) := \sum_{k=1}^{n} M_k\,(x_k - x_{k-1}),$$ *horní součet* funkce $f(x)$ při dělení D.

Tvrzení 1

Nechť $c \le f(x) \le d$ *pro každé* $x \in [a, b]$. *Potom pro každá dvě dělení* $D_1, D_2 \in \mathbb{D}[a, b]$ *platí*

$$c\,(b-a) \le s(D_1, f) \le S(D_2, f) \le d\,(b-a),$$

tj. dolní součet libovolného dělení je nejvýše roven hornímu součtu libovolného dělení, přičemž všechny dolní součty jsou zdola ohraničeny číslem $c\,(b-a)$ *a všechny horní součty jsou shora ohraničeny číslem* $d\,(b-a)$.

Při vzrůstajícím počtu dělicích bodů x_k v dělení D_1, D_2 se bude dolní součet $s(D_1, f)$ *zvětšovat* a zároveň horní součet $S(D_2, f)$ *zmenšovat*.

Definice 5 (Dolní a horní integrál)

Číslo

$$\underline{\int_a^b} f(x)\, \mathrm{d}x := \sup \left\{ s(D, f),\ \ D \in \mathbb{D} \right\}$$

nazýváme *dolním integrálem* z funkce $f(x)$ na intervalu $[a, b]$.

Číslo

$$\overline{\int_a^b} f(x)\, \mathrm{d}x := \inf \left\{ S(D, f),\ \ D \in \mathbb{D} \right\}$$

nazýváme *horním integrálem* z funkce $f(x)$ na intervalu $[a, b]$.

Dolní integrál je vždy menší nebo roven hornímu a navíc, pokud je $c \le f(x) \le d$ na intervalu $[a, b]$, potom podle Tvrzení 1 je

$$c\,(b-a) \le \underline{\int_a^b} f(x)\, \mathrm{d}x \le \overline{\int_a^b} f(x)\, \mathrm{d}x \le d\,(b-a).$$

Definice 6 (Určitý (Riemannův) integrál)

Je-li

$$\underline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x = \overline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x,$$

potom říkáme, že funkce $f(x)$ je *integrovatelná* (v Riemannově smyslu) *na* $[a, b]$ a toto společné číslo značíme

$$\boxed{\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x} := \underline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x = \overline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x.$$

Množinu všech (riemannovsky) integrovatelných funkcí na intervalu $[a, b]$ značíme jako $\mathcal{R}[a, b]$.
Je-li

$$\underline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x < \overline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x,$$

potom říkáme, že funkce $f(x)$ *není integrovatelná na* $[a, b]$.

Příklad 21

Dirichletova funkce

$$\chi(x) := \begin{cases} 0 & \text{pro } x \in \mathbb{Q} \cap [a, b], \\ 1 & \text{pro } x \in \mathbb{I} \cap [a, b], \end{cases}$$

Potom $m_k = 0$ a $M_k = 1$ pro všechna k a tedy je

$$s(D, \chi) = 0, \quad S(D, \chi) = b - a, \qquad \forall D \in \mathbb{D}$$

$$\underline{\int_a^b} \chi(x)\, \mathrm{d}x = \sup\{s(D, \chi)\} = 0, \quad \overline{\int_a^b} \chi(x)\, \mathrm{d}x = \inf\{S(D, \chi)\} = b - a$$

$$\underline{\int_a^b} \chi(x)\, \mathrm{d}x < \overline{\int_a^b} \chi(x)\, \mathrm{d}x \quad \text{a tedy} \quad \boxed{\chi \notin \mathcal{R}[a, b]}.$$

Nulová posloupnost dělení $D_k \in \mathbb{D}$ je taková posloupnost dělení, která splňuje $\boxed{n(D_k) \to 0}$ pro $k \to \infty$, neboli norma dělení jde k nule.

Věta 10

Nechť je funkce $f(x)$ ohraničená na intervalu $[a, b]$. Potom pro libovolnou nulovou posloupnost dělení $D_k \in \mathbb{D}$ platí, že

$$s(D_k, f) \to \underline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x, \qquad S(D_k, f) \to \overline{\int_a^b} f(x)\,\mathrm{d}x \qquad \text{pro } k \to \infty.$$

Je-li navíc $f(x)$ integrovatelná na $[a, b]$, potom dolní i horní součty konvergují (ve smyslu existence vlastní limity) k číslu $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$.

Tedy *pokud víme*, že je $f(x)$ integrovatelná na $[a, b]$, potom lze $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$ určit limitním přechodem pomocí *libovolné* nulové posloupnosti dělení intervalu $[a, b]$.

Věta 11

(i) *Každá spojitá funkce na intervalu $[a, b]$ je zde také integrovatelná.*

(ii) *Každá monotónní ohraničená funkce na intervalu $[a, b]$ je zde také integrovatelná.*

Předveďme si Větu 10 na $f(x) = x$ pro $x \in [0, 1]$.
Nechť $D_n = \{\frac{1}{n}, \frac{2}{n}, \dots, \frac{n-1}{n}\}$. Pak $m_i = x_{i-1} = \frac{i-1}{n}$, $M_i = \frac{i}{n}$, $i = 1, \dots, n$, tedy

$$s(D_n, x) = \sum_{i=1}^{n} \frac{i-1}{n}\frac{1}{n} = \frac{1}{n^2}\sum_{i=1}^{n}(i-1) = \frac{n(n-1)}{2n^2},$$

$$S(D_n, x) = \sum_{i=1}^{n} \frac{i}{n}\frac{1}{n} = \frac{1}{n^2}\sum_{i=1}^{n} i = \frac{n(n+1)}{2n^2}.$$

Odtud

$$\lim_{n\to\infty} s(D_n, x) = \frac{1}{2}, \qquad \lim_{n\to\infty} S(D_n, x) = \frac{1}{2}.$$

Proto $\int_0^1 x \, \mathrm{d}x = \frac{1}{2}$.

Poznámka 10

Riemannův integrál (tj. orientovaná plocha) se zřejmě nezmění, pokud je integrovatelná funkce $f(x)$ nespojitá či není definována v konečně mnoha bodech (či obecněji na množině „míry nula“). Tímto dostáváme mj. určitý integrál přes otevřený nebo polouzavřený interval a jejich sjednocení.

Příklad 22

Pro nespojitou funkci $\operatorname{sgn} x$ platí

$$\int_{-2}^{3} \operatorname{sgn} x \, \mathrm{d}x = 3 + (-2) = 1.$$

Obdobně lze ukázat, že pro $a < 0 < b$ je

$$\int_{a}^{b} \operatorname{sgn} x \, \mathrm{d}x = a + b.$$

Věta 12

Je-li funkce $f(x)$ integrovatelná a ohraničená na intervalu $[a, b]$, tj. $c \le f(x) \le d$ pro všechna $x \in [a, b]$, potom

$$c\,(b-a) \le \int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x \le d\,(b-a).$$

Důsledek

Je-li $f \in \mathcal{R}[a, b]$, potom platí

- $f(x) \ge 0 \quad$ na $[a, b] \quad \Rightarrow \quad \int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x \ge 0$,
- $\left|f(x)\right| \le c \quad$ na $[a, b] \quad \Rightarrow \quad \left|\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x\right| \le c\,(b-a)$.

Věta 13 (Pravidla pro určitý integrál)

Nechť $f, g \in \mathcal{R}[a, b]$ *($f(x)$ a $g(x)$ jsou integrovatelné) a* $c \in \mathbb{R}$ *je konstanta.*

(i) *Pravidlo konstantního násobku:* $c \cdot f \in \mathcal{R}[a, b]$ *a platí*

$$\int_a^b c \cdot f(x) \, \mathrm{d}x = c \int_a^b f(x) \, \mathrm{d}x.$$

(ii) *Pravidlo součtu a rozdílu:* $f \pm g \in \mathcal{R}[a, b]$ *a platí*

$$\int_a^b \left[f(x) \pm g(x)\right] \, \mathrm{d}x = \int_a^b f(x) \, \mathrm{d}x \pm \int_a^b g(x) \, \mathrm{d}x.$$

(iii) *Pravidlo monotonie: je-li* $f(x) \leq g(x)$ *na* $[a, b]$, *potom*

$$\int_a^b f(x) \, \mathrm{d}x \leq \int_a^b g(x) \, \mathrm{d}x.$$

(iv) Pravidlo absolutní hodnoty: $|f| \in \mathcal{R}[a, b]$ a platí

$$\left| \int_a^b f(x)\ \mathrm{d}x \right| \leq \int_a^b |f(x)|\ \mathrm{d}x.$$

(v) Pravidlo součinu: $f \cdot g \in \mathcal{R}[a, b]$.

(vi) Pravidlo podílu: je-li $g(x) \geq c$ na intervalu $[a, b]$ pro nějaké $c > 0$, potom je $\frac{f}{g} \in \mathcal{R}[a, b]$.

(vii) Pravidlo návaznosti: je-li $a < c < b$, potom je $f \in \mathcal{R}[a, c]$, $f \in \mathcal{R}[c, b]$ a platí

$$\int_a^b f(x)\ \mathrm{d}x = \int_a^c f(x)\ \mathrm{d}x + \int_c^b f(x)\ \mathrm{d}x.$$

V pravidle podílu *nestačí*, aby $g(x) > 0$ na intervalu $[a, b]$, tj. je nutné, aby byla funkce ve jmenovateli „odražena od 0“. Např. pro funkce

$$f(x) := 1 \quad \text{na } [0,1], \qquad g(x) := \begin{cases} 1 & \text{pro } x = 0, \\ x & \text{pro } x \in (0,1], \end{cases}$$

platí, že $f \in \mathcal{R}[0,1]$, $g \in \mathcal{R}[0,1]$, protože $\int_0^1 f(x)\,\mathrm{d}x = 1$ a $\int_0^1 g(x)\,\mathrm{d}x = \frac{1}{2}$. Dále je $g(x) > 0$ na celém intervalu $[0,1]$, ale funkce

$$\frac{f}{g}(x) = \begin{cases} 1 & \text{pro } x = 0, \\ \frac{1}{x} & \text{pro } x \in (0,1], \end{cases}$$

není integrovatelná na intervalu $[0,1]$, protože

$$\int_0^1 \frac{f}{g}(x)\,\mathrm{d}x = \int_0^1 \frac{1}{x}\,\mathrm{d}x = \infty.$$

Funkci $g(x)$ nelze „odrazit od 0“, protože se k nule blíží (a tedy je funkce $\frac{1}{g(x)}$ neohraničená).

Pravidlo návaznosti lze jednoduše rozšířit na *libovolné* hodnoty $a, b, c \in \mathbb{R}$ (dokonce mohou být některá tato čísla stejná), pokud definujeme

$$\int_a^a f(x)\,\mathrm{d}x := 0, \qquad \text{(tj. „plocha“ pod jediným bodem je nulová),}$$

$$\int_b^a f(x)\,\mathrm{d}x := -\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x. \quad \text{(tj. záměna integračních mezí mění znaménk}$$

Potom podle pravidla návaznosti zřejmě platí

$$\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x + \int_b^a f(x)\,\mathrm{d}x = \int_a^a f(x)\,\mathrm{d}x = 0.$$

Definice 7 (Průměr funkce)

Nechť $f \in \mathcal{R}[a, b]$. Potom číslo

$$av(f) = av_{[a,b]}(f) := \frac{1}{b-a} \int_a^b f(x)\, \mathrm{d}x$$

nazýváme *průměrnou hodnotou* (též střední hodnotou) funkce $f(x)$ na intervalu $[a, b]$. Označení je z angličtiny „average value“.

V dalším textu označme

$$m := \inf \left\{ f(x),\ x \in [a, b] \right\}, \quad M := \sup \left\{ f(x),\ x \in [a, b] \right\},$$

tj. platí pak $m \leq f(x) \leq M$ na intervalu $[a, b]$.
Nyní uvedeme důležitou větu o střední hodnotě integrálního počtu. I když tato věta plyne až z následující věty, uvádíme ji jako první, protože bude pro nás velmi důležitá.

Věta 14 (O střední hodnotě integrálního počtu)

(i) *Nechť $f \in \mathcal{R}[a,b]$. Potom existuje číslo $c \in \mathbb{R}$, $m \leq c \leq M$, takové, že*

$$\int_a^b f(x)\, \mathrm{d}x = c\,(b-a), \qquad tj. \qquad c = av(f),$$

tj. plocha mezi grafem funkce $f(x)$ a osou x je rovna obsahu obdélníka se základnou $[a,b]$ a výškou c.

(ii) *Je-li navíc funkce $f(x)$ spojitá na $[a,b]$, potom existuje bod $x_0 \in [a,b]$ s vlastností, že*

$$f(x_0) = c = av(f) = \frac{1}{b-a} \int_a^b f(x)\, \mathrm{d}x,$$

tj. spojitá funkce $f(x)$ nabývá svou průměrnou hodnotu v intervalu $[a,b]$.

Příklad 23

Pokud je funkce $f(x)$ *nespojitá* na intervalu $[a, b]$, potom svou průměrnou hodnotu nabývat nemusí. Např. pro funkci $f(x)$ na intervalu $[-1, 1]$ definovanou jako

$$f(x) := \begin{cases} -1 & \text{pro } x \in [-1, 0), \\ 1 & \text{pro } x \in [0, 1], \end{cases}$$

je

$$av(f) = \frac{1}{2} \int_{-1}^{1} f(x) \, \mathrm{d}x = \frac{1}{2} \cdot 0 = 0,$$

ale funkce $f(x)$ nenabývá hodnotu 0 nikde v intervalu $[-1, 1]$.

Věta 15

Nechť $f, g \in \mathcal{R}[a, b]$ *a* $g(x) \geq 0$ *na* $[a, b]$.

(i) *Existuje číslo* $c \in \mathbb{R}$, $m \leq c \leq M$, *takové, že*

$$\int_a^b f(x) \cdot g(x)\ \mathrm{d}x = c \int_a^b g(x)\ \mathrm{d}x.$$

(ii) *Je-li navíc funkce* $f(x)$ *spojitá na* $[a, b]$, *potom existuje bod* $x_0 \in [a, b]$ *s vlastností, že* $f(x_0) = c$, *tj.*

$$\int_a^b f(x) \cdot g(x)\ \mathrm{d}x = f(x_0) \int_a^b g(x)\ \mathrm{d}x.$$

Je-li funkce $f(x)$ integrovatelná na $[a,b]$, potom je také integrovatelná na intervalu $[a,x]$ pro každé $x \in [a,b]$. Tedy předpis

$$F(x) := \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$$

definuje *funkci* $F(x)$, která je řádně definovaná pro všechna $x \in [a,b]$.

Zřejmě je

$$F(a) = \int_a^a f(t)\,\mathrm{d}t = 0 \quad \text{a} \quad F(b) = \int_a^b f(t)\,\mathrm{d}t.$$

V tomto odstavci budeme studovat vlastnosti této funkce $F(x)$.

Zřejmě je hodnota $F(x)$ *obsah (orientované) plochy* mezi grafem funkce $f(t)$ *na intervalu* $[a,x]$.

Příklad 24

Pro nespojitou funkci

$$f(x) := \begin{cases} 5 & \text{pro } x \in [0,1), \\ 10 & \text{pro } x \in [1,2] \end{cases}$$

je funkce $F(x)$ spojitá

$$F(x) := \begin{cases} 5x & \text{pro } x \in [0,1], \\ 10x - 5 & \text{pro } x \in [1,2]. \end{cases}$$

Věta 16

Nechť $f \in \mathcal{R}[a,b]$ (tedy funkce $f(x)$ může být i nespojitá). Potom je funkce

$$F(x) := \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$$

spojitá na intervalu $[a,b]$.

Jak rychle se mění funkce $F(x)$? $\to$ Rychlostí hodnot funkce $f(x)$.

Věta 17

Je-li $f(x)$ spojitá na nějakém okolí bodu x_0, potom má funkce $F(x) := \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$ derivaci v bodě x_0 a platí

$$F'(x_0) = f(x_0).$$

Důsledek (Fundamentální vztah integrálního počtu)

Je-li funkce $f(x)$ spojitá na intervalu $[a, b]$, potom má funkce $F(x) := \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$ spojitou derivaci $F'(x) = f(x)$ na $[a, b]$, tj. platí vztah

$$\boxed{\left(\int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t\right)' = f(x)}. \tag{4}$$

Derivace a integrál jsou v tomto pořadí tedy k sobě plnohodnotně inverzní (pro „pěkné“ funkce to platí i opačně).

Poznámka 11

Lze tedy psát, že primitivní funkce k x^2 *je* $F(x) = \int_0^x t^2 \, \mathrm{d}t$.

Lze to i pro vyšší funkce, např. primitivní funkce k funkci

$$\frac{\sin x}{x} \quad \text{je} \quad F(x) = \int_1^x \frac{\sin t}{t} \, \mathrm{d}t$$

kde daný integrál oproti prvnímu případu vypočítat nelze. (Je možné ho vyjádřit pomocí nekonečné mocninné řady.)

Příklad 25

Bez výpočtu, tedy pouze na základě znalosti vztahu (4), můžeme proto psát např. (dolní mez je „nezajímavá“, protože derivace konstanty je nula)

$$\left(\int_0^x t^2 \sin t \, \mathrm{d}t\right)' = x^2 \sin x, \qquad \left(\int_1^x \frac{e^t}{t} \, \mathrm{d}t\right)' = \frac{e^x}{x}.$$

Protože je $\int_c^x f(t)\,\mathrm{d}t = -\int_x^c f(t)\,\mathrm{d}t$, pro integrál jako funkci *dolní meze* $G(x) := \int_x^c f(t)\,\mathrm{d}t$ platí

$$G'(x) = \left(\int_x^c f(t)\,\mathrm{d}t\right)' = \left(-\int_c^x f(t)\,\mathrm{d}t\right)' = -\left(\int_c^x f(t)\,\mathrm{d}t\right)' = -f(x),$$

a tedy je

$$\left(\int_x^c f(t)\,\mathrm{d}t\right)' = -f(x).$$

To znamená, že při derivování integrálu podle *horní meze* dostaneme původní funkci $f(x)$, zatímco při derivování integrálu podle *dolní meze* dostaneme $-f(x)$.

Příklad 26

Podle pravidla pro derivování složené funkce je

$$\left(\int_1^{x^2} \frac{1}{t}\,\mathrm{d}t\right)' = \frac{1}{x^2}\cdot(x^2)' = \frac{1}{x^2}\cdot 2x = \frac{2}{x},$$

$$\begin{aligned}\left(\int_x^{x^2} \ln t\,\mathrm{d}t\right)' &= \left(\int_x^{1} \ln t\,\mathrm{d}t\right)' + \left(\int_1^{x^2} \ln t\,\mathrm{d}t\right)' \\ &= -\ln x + (\ln x^2)\cdot(x^2)' = -\ln x + 2\,(\ln x)\cdot 2x = (4x-1)\ln x.\end{aligned}$$

Věta 18 (Newtonův-Leibnizův vzorec)

Je-li $f \in \mathcal{R}[a,b]$ a je-li $F(x)$ libovolná primitivní funkce k $f(x)$ na (a,b), přičemž $F(x)$ je spojitá na $[a,b]$, potom je

$$\int_a^b f(x)\ \mathrm{d}x = F(b) - F(a).$$

Důkaz. Uvažujme pro jednoduchost $f(x)$ spojitou na $[a,b]$, tedy k ní jistě existuje primitivní funkce $F(x)$. Dále, funkce $\int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$ je také primitivní k $f(x)$ na $[a,b]$, proto se tyto dvě funkce navzájem mohou lišit pouze o konstantu. Tedy platí, že $F(x) = \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t + C$ pro každé $x \in [a,b]$, a proto je

$$F(b) - F(a) = \left(\int_a^b f(t)\,\mathrm{d}t + C\right) - \left(\int_a^a f(t)\,\mathrm{d}t + C\right) = \int_a^b f(t)\,\mathrm{d}t$$

a změna názvu proměnné na konci je pouhé přeznačení. □

Výpočet určitého integrálu podle Newtonova-Leibnizova vzorce značíme jako

$$\int_a^b f(x)\ \mathrm{d}x = \big[F(x)\big]_a^b = F(b) - F(a).$$

Příklad 27

Protože je funkce $\frac{x^3}{3}$ primitivní k funkci x^2 na $[0,1]$, platí

$$\int_0^1 x^2\ \mathrm{d}x = \left[\frac{x^3}{3}\right]_0^1 = \frac{1^3}{3} - \frac{0^3}{3} = \frac{1}{3}.$$

Věta 19 (Metoda per partes pro určitý integrál)

Nechť funkce $u(x)$ a $v(x)$ mají derivaci na intervalu $[a, b]$ a $u', v' \in \mathcal{R}[a, b]$. Potom platí

$$\int_a^b u'(x) \cdot v(x)\, \mathrm{d}x = \big[\, u(x) \cdot v(x) \,\big]_a^b - \int_a^b u(x) \cdot v'(x)\, \mathrm{d}x.$$

Příklad 28

$$\int_0^\pi x \cos x\, \mathrm{d}x \quad \left| \begin{array}{ll} u' = \cos x & u = \sin x \\ v = x & v' = 1 \end{array} \right| = \big[\, x \sin x \,\big]_0^\pi - \int_0^\pi \sin x\, \mathrm{d}x$$

$$= \underbrace{\pi \sin \pi}_{=0} - \underbrace{0 \sin 0}_{=0} - \big[-\cos x \,\big]_0^\pi$$

$$= \big[\cos x \,\big]_0^\pi = \cos \pi - \cos 0 = -1 - 1 = -2.$$

Věta 20 (Substituce pro určitý integrál)

Nechť je funkce $f(t)$ spojitá na intervalu $[c, d]$ a nechť má funkce $\varphi(x)$ integrovatelnou derivaci na intervalu $[a, b]$ a $\varphi([a, b]) \subseteq [c, d]$. Potom platí

$$\int_a^b f(\varphi(x)) \cdot \varphi'(x)\ \mathrm{d}x = \int_{\varphi(a)}^{\varphi(b)} f(t)\,\mathrm{d}t.$$

Neboli v daném integrálu volíme substituci $t = \varphi(x)$ a transformujeme nejen integrál, ale i meze (v tomtéž pořadí mezí).

Poznámka 12

U metody per partes i substituce je možné nejprve vypočítat primitivní funkci, u substituce se samozřejmě vrátit k původní proměnné, a následně pouze dosadit do Newtonovy–Bolzanovy formule. Dělat úpravy průběžně je ale často rychlejší.

Příklad 29

$$\int_0^1 \sqrt{1-x^2}\ \mathrm{d}x \quad \left| \begin{array}{l} x = \sin t \\ \mathrm{d}x = (\cos t)\ \mathrm{d}t \\ x = 0 \ \Rightarrow \ t = 0 \\ x = 1 \ \Rightarrow \ t = \frac{\pi}{2} \end{array} \right| = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \underbrace{\sqrt{1-\sin^2 t}}_{=\cos t} \cdot \underbrace{\cos t\ \mathrm{d}t}_{\mathrm{d}x}$$

$$= \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^2 t\ \mathrm{d}t = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \frac{1+\cos(2t)}{2}\ \mathrm{d}t = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2}\cos(2t)\right)\ \mathrm{d}t$$

$$= \left[\frac{t}{2} + \frac{1}{2}\cdot\frac{\sin(2t)}{2}\right]_0^{\frac{\pi}{2}} = \left(\frac{\pi}{4} + \underbrace{\frac{\sin\pi}{4}}_{=0}\right) - \left(\frac{0}{2} + \frac{\sin 0}{4}\right) = \frac{\pi}{4}.$$

Plocha podgrafu kladné funkce na intervalu $[a, b]$:

$$\int_a^b f(x) \mathrm{d}x.$$

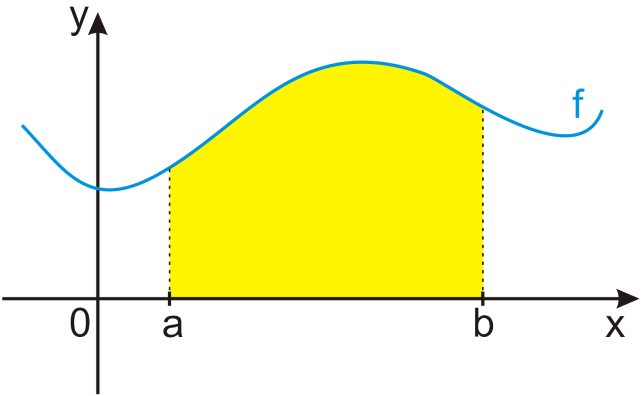

Plocha mezi grafem funkce f a osou x na intervalu $[a, b]$:

$$\int_a^b |f(x)| \mathrm{d}x.$$

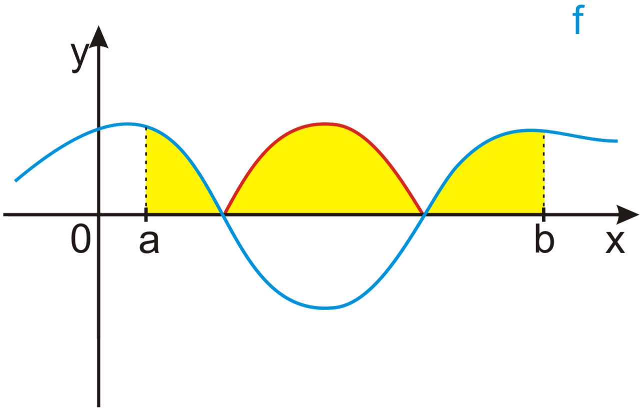

Příklad 30

Určete plochu ohraničenou grafem funkce $f(x) = x^2 - x - 2$ a osou x na intervalu $I = [-2, 3]$.

Protože $x^2 - x - 2 = 0$ má kořeny $x_1 = -1$ a $x_2 = 2$, snadno zjistíme, že funkce f je na intervalu I kladná pro $x \in (-2, -1) \cup (2, 3)$ a záporná pro $x \in (-1, 2)$.

$$\begin{aligned} P &= \int_{-2}^{3} |f(x)| \mathrm{d}x \\ &= \int_{-2}^{-1} f(x) \mathrm{d}x + \int_{-1}^{2} (-f(x)) \mathrm{d}x \\ &\quad + \int_{2}^{3} f(x) \mathrm{d}x \\ &= \ldots = \frac{49}{6} \end{aligned}$$

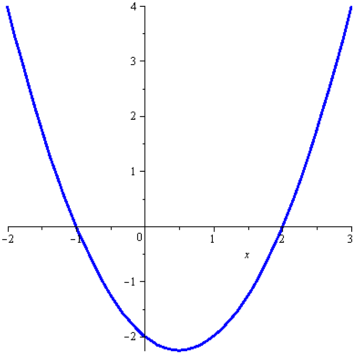

Délka křivky grafu funkce f na intervalu $[a, b]$.

$$\ell = \int_a^b \sqrt{1 + f'^2(x)}\mathrm{d}x.$$

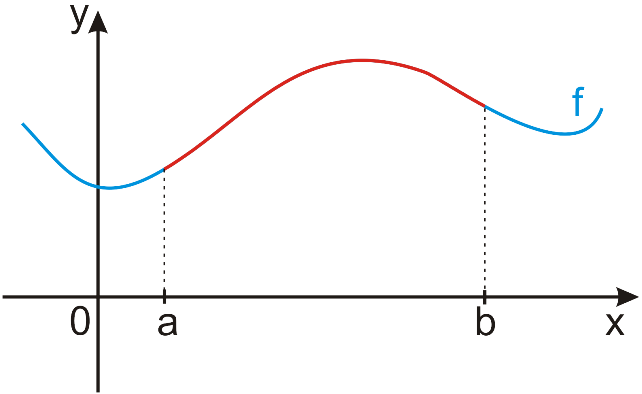

Délka křivky – odvození

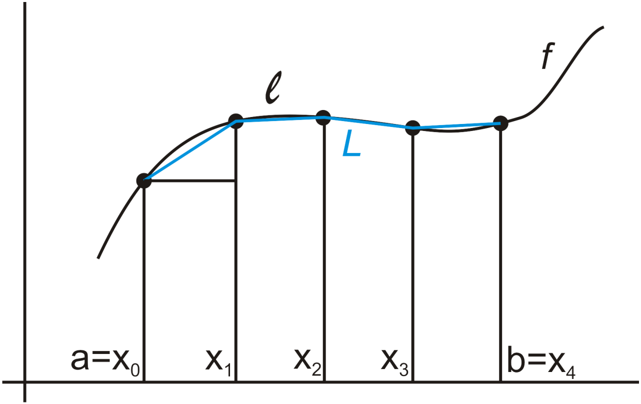

Křivku ℓ nahradíme lomenou čarou L, která vznikla dělením intervalu $[a, b]$. Předpokládejme, že f je na $[a, b]$ diferencovatelná a že funkce $\sqrt{1 + f'^2}$ je na něm integrovatelná.

Pak délka lomené čáry je

$$d(L) = \sum_{i=1}^{n} \sqrt{[f(x_i) - f(x_{i-1})]^2 + (x_i - x_{i-1})^2}.$$

Dle Lagrangeovy věty o střední hodnotě existují $\xi_i \in (x_{i-1}, x_1)$, $i = 1, \dots, n$ taková, že $f(x_i) - f(x_{i-1}) = f'(\xi_i)(x_i - x_{i-1})$, $i = 1, \dots, n$. Tedy

$$d(L) = \sum_{i=1}^{n} \sqrt{1 + [f'(\xi_i)]^2}\,(x_i - x_{i-1}) = \mathcal{S}(D, \sqrt{1 + f'^2}, K).$$

Výše uvedené platí pro libovolné dělení D, platí tedy i pro nulovou posloupnost dělení D_n

$$d(L) = \mathcal{S}(D_n, \sqrt{1 + f'^2}, K_n) \longrightarrow \int_a^b \sqrt{1 + [f'(x)]^2}\,\mathrm{d}x,$$

tedy $d(\ell) = \int_a^b \sqrt{1 + [f'(x)]^2}\,\mathrm{d}x$.

Příklad 31

Odvoďte vzorec pro výpočet obvodu kruhu o poloměru R.

$$O = 4\int_0^R \sqrt{1+\left(\sqrt{R^2-x^2}\right)'^2}\,\mathrm{d}x = 4\int_0^R \sqrt{1+\left(\frac{-x}{\sqrt{R^2-x^2}}\right)^2}\,\mathrm{d}x$$

$$= 4\int_0^R \frac{R}{\sqrt{R^2-x^2}}\,\mathrm{d}x = 4\left[R\arcsin\frac{x}{R}\right]_0^R = 4R\frac{\pi}{2} = 2\pi R$$

Objem a povrch pláště rotačního tělesa
(rotace nezáporné funkce f kolem osy x na intervalu $[a, b]$).

$$P = 2\pi \int_a^b f(x)\sqrt{1 + f'^2(x)}\mathrm{d}x, \quad V = \pi \int_a^b f^2(x)\mathrm{d}x.$$

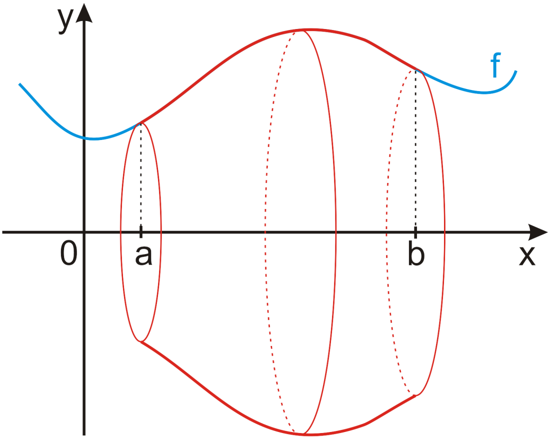

Vzorec pro objem rotačního tělesa plyne přímo z konstrukce integrálu. Uvažujme dělení intervalu $[a, b]$, v každém dílku zvolíme reprezentanta ξ_i. Tím obdržíme obdélník daný délkou dílku a funkční hodnotou v příslušném reprezentantu. Rotujeme-li tento obdélník kolem osy x, vytvoří válec o poloměru $f(\xi_i)$ a výšce $x_i - x_{i-1}$. Součet všech objemů přejde pro nulovou posloupnost dělení v objem uvažovaného rotačního tělesa.

$$V \approx \sum_{i=1}^{n} \pi f^2(\xi_i)(x_i - x_{i-1}) = \mathcal{S}(D, \pi f^2, K) \longrightarrow \boxed{\pi \int_a^b f^2(x)\,\mathrm{d}x = V}$$

Podobně lze odvodit vzorec pro povrch pláště – nahradíme-li křivku za lomenou čáru, objekt snadno rozdělíme na sadu komolých kuželů. Součet povrchů pláště těchto kuželů se pro nulové dělení blíží k povrchu pláště daného tělesa.

Příklad 32

Vypočtěte povrch koule o poloměru R.

$$P = 2 \cdot 2\pi \int_0^R \sqrt{R^2 - x^2} \frac{R}{\sqrt{R^2 - x^2}} \,\mathrm{d}x = 4\pi R \int_0^R \mathrm{d}x = 4\pi R^2$$

Příklad 33

Určete plochu ohraničenou grafy funkcí $f(x) = x^2 + 1$ a $g(x) = x + 3$.

$$\begin{aligned} f(x) &= g(x) \\ x^2 + 1 &= x + 3 \\ x^2 - x - 2 &= 0 \\ x_1 = -1&, x_2 = 2 \end{aligned}$$

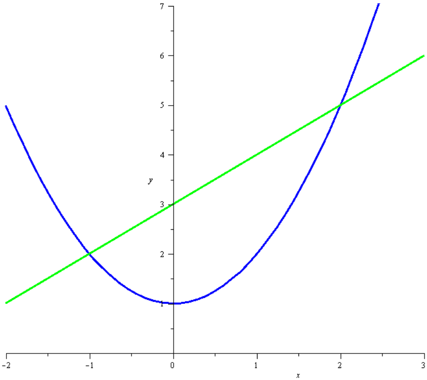

$$\int_{-1}^{2} g(x)-f(x)\mathrm{d}x = \int_{-1}^{2} (x+3)-(x^2+1)\mathrm{d}x = \int_{-1}^{2} 2+x-x^2\mathrm{d}x = \ldots = \frac{9}{2}.$$

Příklad 34

Určete objem tělesa vzniklého rotací plochy omezené grafy funkcí $f(x) = x^2 + 1$ a $g(x) = x + 3$ kolem osy x.

$$\begin{aligned} V &= \pi \int_{-1}^{2} g^2(x)\mathrm{d}x - \pi \int_{-1}^{2} f^2(x)\mathrm{d}x \\ &= \pi \int_{-1}^{2} (x+3)^2 - (x^2+1)^2 \mathrm{d}x \\ &= \pi \int_{-1}^{2} 8 + 6x - x^2 - x^4 \mathrm{d}x \\ &= \ldots = \frac{117}{5}\pi. \end{aligned}$$

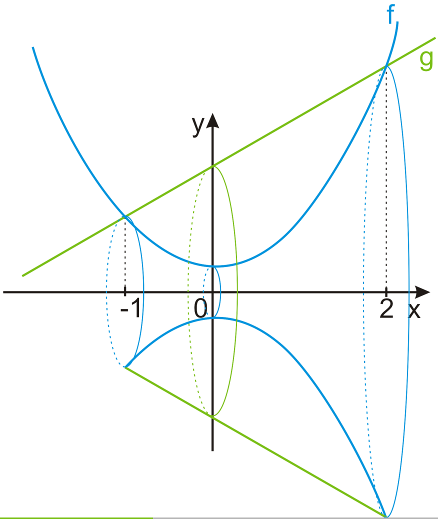

Dále budeme uvažovat křivku zadanou parametricky jako

$$x = \varphi(t), \quad y = \psi(t), \quad t \in [\alpha, \beta], \tag{P}$$

kde φ, ψ jsou spojitě diferencovatelné a $\varphi'(t) \neq 0$ pro $t \in (\alpha, \beta)$.

Obsah obrazce ohraničeného křivkou s parametrizací (P), osou x a přímkami $x = \varphi(\alpha), x = \varphi(\beta)$ je

$$S = \int_\alpha^\beta \psi(t)|\varphi'(t)| \, \mathrm{d}t.$$

Délka křivky zadané parametrizací (P) je

$$\ell = \int_\alpha^\beta \sqrt{[\varphi'(t)]^2 + [\psi'(t)]^2} \, \mathrm{d}t.$$

Objem rotačního tělesa, které vznikne rotací podgrafu spojité nezáporné funkce $f(x)$, $x \in [a, b]$, kolem osy y je

$$V_y = 2\pi \int_a^b xf(x)\,\mathrm{d}x.$$

Objem rotačního tělesa, které vznikne rotací plochy vymezené křivkou zadanou parametrizací (P) kolem osy x (kde $\psi(t) \geq 0, t \in [\alpha, \beta]$), osou x a přímkami $x = \varphi(\alpha), x = \varphi(\beta)$ je

$$V_x = \pi \int_\alpha^\beta \psi^2(t) \cdot \left|\varphi'(t)\right| \,\mathrm{d}t.$$

Objem rotačního tělesa, které vznikne rotací plochy vymezené křivkou zadanou parametrizací (P) (kde $\psi(t) \geq 0, t \in [\alpha, \beta]$), osou x a přímkami $x = \varphi(\alpha) \geq 0, x = \varphi(\beta) \geq 0$ kolem osy y je

$$V_y = 2\pi \int_\alpha^\beta \psi(t)\varphi(t) \left|\varphi'(t)\right| \,\mathrm{d}t.$$

Obsah pláště rotačního tělesa, které vznikne rotací plochy vymezené křivkou zadanou parametrizací (P) (kde $\psi(t) \geq 0, t \in [\alpha, \beta]$), osou x a přímkami $x = \varphi(\alpha), x = \varphi(\beta)$ kolem osy x je

$$Q = 2\pi \int_{\alpha}^{\beta} \psi(t)\sqrt{[\varphi'(t)]^2 + [\psi'(t)]^2}\, \mathrm{d}t.$$

Nechť spojitá funkce $s(t)$ udává *specifickou hmotnost* v bodě $[\varphi(t), \psi(t)]$ pro křivku zadanou parametricky $x = \varphi(t)$, $y = \psi(t)$, $t \in [\alpha, \beta]$. Potom

$$M = \int_\alpha^\beta s(t)\sqrt{[\varphi'(t)]^2 + [\psi'(t)]^2}\,\mathrm{d}t$$

je *hmotnost křivky*,

$$S_x = \int_\alpha^\beta s(t)\psi(t)\sqrt{[\varphi'(t)]^2 + [\psi'(t)]^2}\,\mathrm{d}t,$$
$$S_y = \int_\alpha^\beta s(t)\varphi(t)\sqrt{[\varphi'(t)]^2 + [\psi'(t)]^2}\,\mathrm{d}t,$$

jsou *statické momenty* křivky vzhledem k ose x, resp. y a

$$T = \left[\frac{S_y}{M}, \frac{S_x}{M}\right]$$

jsou *souřadnice jejího těžiště*.

Nechť spojitá funkce $s(t)$ udává *specifickou hmotnost* v bodě $[x, f(x)]$ pro křivku, která je grafem spojitě diferencovatelné funkce $f(x)$, $x \in [a, b]$. Potom platí

$$M = \int_a^b s(x)\sqrt{1+[f'(x)]^2}\,\mathrm{d}x,$$

$$S_x = \int_a^b s(x)f(x)\sqrt{1+[f'(x)]^2}\,\mathrm{d}x,$$

$$S_y = \int_a^b s(x)x\sqrt{1+[f'(x)]^2}\,\mathrm{d}x,$$

$$T = \left[\frac{S_y}{M}, \frac{S_x}{M}\right].$$

Nechť spojitá funkce $s(t)$ udává *specifickou hmotnost* v bodě $[\varphi(t), \psi(t)]$. Pro rovinný obrazec vymezený křivkou zadanou parametricky $x = \varphi(t)$, $y = \psi(t)$, $t \in [\alpha, \beta]$, osou x a přímkami $x = \varphi(\alpha), x = \varphi(\beta)$ platí

$$M = \int_\alpha^\beta s(t)\psi(t)|\varphi'(t)|\, \mathrm{d}t,$$

$$S_x = \frac{1}{2}\int_\alpha^\beta s(t)\psi^2(t)|\varphi'(t)|\, \mathrm{d}t,$$

$$S_y = \int_\alpha^\beta s(t)\psi(t)\varphi(t)|\varphi'(t)|\, \mathrm{d}t,$$

$$T = \left[\frac{S_y}{M}, \frac{S_x}{M}\right].$$

Nechť spojitá funkce $s(t)$ udává *specifickou hmotnost* v bodě $[x, y]$ podgrafu spojité nezáporné funkce f. Potom pro podgraf funkce f platí

$$M = \int_a^b s(x)f(x)\,\mathrm{d}x,$$

$$S_x = \frac{1}{2}\int_a^b s(x)f^2(x)\,\mathrm{d}x,$$

$$S_y = \int_a^b xs(x)f(x)\,\mathrm{d}x,$$

$$T = \left[\frac{S_y}{M}, \frac{S_x}{M}\right].$$

Cílem této sekce je „zbavit se“ požadavku
na ohraničenost integrandu a intervalu.

Nejprve se budeme zabývat případem,
kdy je neohraničený interval...

Definice 8

Nechť $a \in \mathbb{R}$ a nechť f je funkce definovaná na intervalu $[a, \infty)$, která je integrovatelná na každém intervalu $[a, b]$, kde $b > a$. Definujme funkci F na intervalu $[a, \infty)$ vztahem

$$F(b) = \int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x.$$

Jestliže existuje vlastní limita $\lim_{b\to\infty} F(b)$, říkáme, že *nevlastní integrál* $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje* a klademe

$$\int_a^\infty f(x)\ \mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty} F(b) = \lim_{b\to\infty} \int_a^b f(x)\ \mathrm{d}x.$$

Neexistuje-li vlastní limita $\lim_{b\to\infty} F(b)$ říkáme, že nevlastní integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *diverguje*. Je-li tato limita nevlastní, říkáme, že nevlastní integrál *určitě diverguje* k $\pm\infty$. V případě, že tato limita neexistuje, říkáme, že integrál *osciluje*.

Poznámka 13

Nevlastní integrál $\int_{-\infty}^{a} f(x)\,\mathrm{d}x$, *kde* $a \in \mathbb{R}$, *definujeme analogicky*

$$\int_{-\infty}^{a} f(x)\,\mathrm{d}x = \lim_{c \to -\infty} \int_{c}^{a} f(x)\ \mathrm{d}x.$$

Je-li funkce f *integrovatelná na každém omezeném intervalu, řekneme, že nevlastní integrál* $\int_{-\infty}^{\infty} f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje, jestliže pro nějaké* $a \in \mathbb{R}$ *(tedy pro každé* $a \in \mathbb{R}$*) konvergují oba nevlastní integrály* $\int_{-\infty}^{a} f(x)\,\mathrm{d}x$, $\int_{a}^{\infty} f(x)\,\mathrm{d}x$. *V tomto případě*

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x)\,\mathrm{d}x = \int_{-\infty}^{a} f(x)\,\mathrm{d}x + \int_{a}^{\infty} f(x)\,\mathrm{d}x.$$

Příklad 35

$$\int_0^\infty \frac{1}{1+x^2}\,\mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty}\int_0^b \frac{1}{1+x^2}\,\mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty}[\operatorname{arctg} x]_0^b = \lim_{b\to\infty}\operatorname{arctg} b = \frac{\pi}{2}.$$

Příklad 36

$$\int_1^\infty \frac{1}{x}\,\mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty}\int_1^b \frac{1}{x}\,\mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty}[\ln x]_1^b = \lim_{b\to\infty}\ln b = \infty.$$

Příklad 37

$$\int_0^\infty \cos x\,\mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty}\int_0^b \cos x\,\mathrm{d}x = \lim_{b\to\infty}[\sin x]_0^b = \lim_{b\to\infty}\sin b = \text{ neexistuje.}$$

Věta 21

Nechť integrály $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$, $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$ *konvergují a* $\alpha, \beta \in \mathbb{R}$. *Pak konverguje i integrál* $\int_a^\infty \alpha f(x) + \beta g(x)\,\mathrm{d}x$ *a platí*

$$\int_a^\infty \alpha f(x) + \beta g(x)\,\mathrm{d}x = \alpha \int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x + \beta \int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x.$$

Věta 22

Nechť integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje a integrál* $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$ *diverguje. Pak integrál* $\int_a^\infty f(x) \pm g(x)\,\mathrm{d}x$ *diverguje.*

Příklad 38

Rozhodněte pro která $\alpha \in \mathbb{R}$ integrál $\int_1^\infty \frac{1}{x^\alpha}\,\mathrm{d}x$ konverguje a pro která diverguje.

Nechť $F(x) = \int_1^x \frac{1}{t^\alpha}\,\mathrm{d}t$. Je-li $\alpha \neq 1$, je

$$F(x) = \frac{1}{1-\alpha}\left[\frac{1}{t^{\alpha-1}}\right]_1^x = \frac{1}{1-\alpha}\left(\frac{1}{x^{\alpha-1}} - 1\right),$$

tedy

$$\lim_{x\to\infty} F(x) = \begin{cases} \frac{1}{\alpha-1}, & \text{je-li } \alpha > 1, \\ \infty, & \text{je-li } \alpha < 1. \end{cases}$$

Pro $\alpha = 1$ je $F(x) = [\ln t]_1^x = \ln x$, tedy $\lim_{x\to\infty} F(x) = \infty$.
Celkem

$$\int_1^\infty \frac{1}{x^\alpha}\,\mathrm{d}x = \begin{cases} \frac{1}{\alpha-1}, & \text{je-li } \alpha > 1, \text{ integrál konverguje}, \\ \infty, & \text{je-li } \alpha \leq 1, \text{ integrál určitě diverguje}. \end{cases}$$

Věta 23 (Prosté srovnávací kritérium)

Nechť funkce f, g *splňují pro* $x \in [a, \infty)$ *nerovnosti* $0 \leq f(x) \leq g(x)$.

(i) *Konverguje-li integrál* $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$, *konverguje i integrál* $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$, *přičemž platí*

$$0 \leq \int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x \leq \int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x.$$

(ii) *Diverguje-li integrál* $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$, *diverguje i integrál* $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$.

Věta 24 (Limitní srovnávací kritérium)

Nechť funkce f, g *jsou nezáporné na intervalu* $[a, \infty)$ *a nechť existuje* $\lim_{x\to\infty} \frac{f(x)}{g(x)} = L$.

(i) *Je-li* $L < \infty$ *a konverguje-li nevlastní integrál* $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$, *konverguje i nevlastní integrál* $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$.

(ii) *Je-li* $L > 0$ *a diverguje-li nevlastní integrál* $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$, *diverguje i nevlastní integrál* $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$.

Důsledek

Nechť $a > 0$ a $f(x) \geq 0$ pro $x \in [a, \infty)$. Jestliže existuje $\alpha > 1$ takové, že

$$\lim_{x\to\infty} x^\alpha f(x) < \infty,$$

pak integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ konverguje. Jestliže existuje $\alpha \leq 1$ takové, že

$$\lim_{x\to\infty} x^\alpha f(x) > 0,$$

pak nevlastní integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ diverguje.

Poznámka 14

Je-li funkce f nezáporná, pak je funkce $F(x) := \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$ neklesající, a tedy existuje (vlastní nebo nevlastní) limita

$$\lim_{x\to\infty} F(x).$$

Věta 25 (Nutná podmínka konvergence)

Nechť integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje a nechť existuje* $\lim_{x\to\infty} f(x) = c$. *Pak je* $c = 0$.

Věta 26

Konverguje-li integrál $\int_a^\infty |f(x)|\mathrm{d}x$, *konverguje i integrál* $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *a platí*

$$\left|\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x\right| \leq \int_a^\infty |f(x)|\,\mathrm{d}x.$$

Definice 9

Říkáme, že nevlastní integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje absolutně*, jestliže konverguje integrál $\int_a^\infty |f(x)|\mathrm{d}x$. Pokud ale integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ konverguje a integrál $\int_a^\infty |f(x)|\mathrm{d}x$ (určitě) diverguje, říkáme, že integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje neabsolutně*.

Věta 27

Nechť funkce g je nezáporná na intervalu $[a,\infty)$ a nechť integrál $\int_a^\infty g(x)\,\mathrm{d}x$ konverguje. Platí-li $|f(x)| \le g(x)$ pro všechna $x \in [a,\infty)$ nebo

$$\lim_{x\to\infty} \frac{|f(x)|}{g(x)} < \infty,$$

pak integrál $\int_a^\infty f(x)\,\mathrm{d}x$ konverguje absolutně.

Nyní se budeme zabývat případem neohraničené funkce...

Definice 10

Nechť $a, b \in \mathbb{R}, a < b$, a nechť f je funkce definovaná na intervalu $[a, b)$. Řekneme, že b je *singulární bod* funkce f, jestliže f je ohraničená na každém intervalu $[a, b - \varepsilon]$, kde $0 < \varepsilon < b - a$, není ohraničená v žádném levém okolí bodu b, tj. na intervalu $(b - \varepsilon, b]$, a je integrovatelná (v Riemannově smyslu) na každém intervalu $[a, b - \varepsilon]$.

Definice 11

Nechť f je funkce definovaná na intervalu $[a, b)$ a nechť b je jejím singulárním bodem. Nechť funkce F je definovaná na intervalu $[a, b)$ předpisem $F(x) = \int_a^x f(t)\,\mathrm{d}t$. Existuje-li *vlastní* limita $\lim_{x \to b^-} F(x)$, řekneme, že *nevlastní integrál* $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$ *konverguje* a klademe

$$\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x = \lim_{x \to b^-} F(x).$$

Neexistuje-li vlastní $\lim_{x \to b^-} F(x)$, říkáme, že nevlastní integrál $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$ *diverguje*. Je-li tato limita nevlastní, říkáme, že nevlastní integrál *určitě diverguje* k $\pm\infty$. V případě, že tato limita neexistuje, říkáme, že nevlastní integrál *osciluje*.

Poznámka 15

Analogicky definujeme singulární bod a funkce f definované na intervalu $(a, b]$ a konvergenci nebo divergenci nevlastního integrálu $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$, je-li a singulárním bodem funkce f.

Příklad 39

Vyšetřete konvergenci integrálu $\int_0^1 \frac{1}{x^\alpha}\,\mathrm{d}x$ pro $\alpha \in \mathbb{R}^+$.

Singulárním bodem funkce $\frac{1}{x^\alpha}$ je bod 0. Položme $F(x) = \int_x^1 \frac{1}{t^\alpha}\,\mathrm{d}t$. Pro $\alpha \neq 1$ je

$$F(x) = \frac{1}{1-\alpha}\left[\frac{1}{t^{\alpha-1}}\right]_x^1 = \frac{1}{1-\alpha}\left(1 - \frac{1}{x^{\alpha-1}}\right).$$

Tedy

$$\lim_{x\to 0^+} F(x) = \begin{cases} \frac{1}{1-\alpha}, & \text{je-li } \alpha < 1, \\ \infty, & \text{je-li } \alpha > 1. \end{cases}$$

V případě $\alpha = 1$ obdržíme $F(x) = [\ln t]_x^1 = -\ln x$, tudíž v tomto případě platí $\lim_{x\to 0^+} F(x) = \infty$. Celkem

$$\int_0^1 \frac{\mathrm{d}x}{x^\alpha} = \begin{cases} \frac{1}{1-\alpha}, & \text{je-li } \alpha < 1, \\ \infty, & \text{je-li } \alpha \geq 1. \end{cases}$$

Pro nevlastní integrály typu $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$, kde $a < b$ a b je singulárním bodem funkce f, platí tvrzení analogická k předchozím tvrzením, např.

Věta 28 (Limitní srovnávací kritérium)

Nechť f, g jsou nezáporné funkce definované na intervalu $[a, b)$. Nechť b je singulárním bodem obou funkcí f, g a nechť existuje $\lim_{x\to b^-} \frac{f(x)}{g(x)} = L$.

(i) *Je-li $L < \infty$ a konverguje-li integrál $\int_a^b g(x)\,\mathrm{d}x$, je také integrál $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$ konvergentní.*

(ii) *Je-li $L > 0$ a diverguje-li integrál $\int_a^b g(x)\,\mathrm{d}x$, je také integrál $\int_a^b f(x)\,\mathrm{d}x$ divergentní.*